

Didžiąją ir svarbiausią savo dokumentų dalį KGB išsivežė į Rusiją, tačiau ir iš likusių galima atsekti KGB ir kitų sovietų jėgos struktūrų bandymus pasipriešinti laisvės sąjūdžiui. Visus dvejus atgimimo metus prievartos grėsmė buvo visai šalia Sąjūdžio ir galiausiai prasiveržė praėjus metams po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

„Legali opozicija“

Jei LSSR KGB vadovybė Lietuvos laisvės lygą labai aiškiai vertino kaip sovietų imperijos priešą, tai žymiai kebliau jai buvo apsispręsti dėl 1988 m. birželio 3 d. susikūrusio Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio. Šio judėjimo pavadinimas ir šūkiei reiškė pritarimą Sovietų sąjungos vadovo Michailo Gorbačiovo reformai (perestroikai), tarp šio judėjimo narių buvo pripažinti menininkai ir net sovietinės nomenklatūros atstovai. Kaip pažymi KGB Vilniaus skyriaus viršininkas A. Ramanauskas, tarp 35 Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių būta 16 komunistų.

Šis dvilypumas atsispindi 1988 m. liepos 19 d. LSSR KGB pirmininko pavaduotojo S. Caplino rašte KGB padaliniams: „Sąjūdžio veiklos analizė rodo, kad kartu su oficialiai skelbiama ir apibendrintai teigiamai vertintina linija pavieniai jos atstovai, kaip Juozaitis, Skučas, Tomkus, Landsbergis, Čekuolis ir kai kurie kiti, mitinguose, susirinkimuose skelbia nepatikrintus faktus, niekuo nepagrįstus apibendrinimus ir reikalavimus, peraugančius į aiškią demagogiją. Pažymėtinos pavienės atviro nacionalizmo apraiškos ir raginimai nepaklusti“. Taip pat rašte pažymima, kad kai kurie Sąjūdžio atstovai bendrauja su „nacionalistiniais elementais“ ir derina bendrus veiksmus. Todėl nurodoma į steigiamas Sąjūdžio palaikymo grupes „įvesti patyrusius agentus“, „neleisti Sąjūdžio grupių susiliejiimo su nacionalistais, klerikalais ir kitais priešiška nusiteikusiais elementais“. Pranešama, kad visus skubius operatyvinius klausimus, susijusius su Sąjūdžiu, galima derinti su papulkininkiu P. Vozbutu.

1988 m. rugpjūčio 16 d. LSSR KGB pirmininkas E. Eismuntas rašte LKP Centro komitetui Sąjūdį vadina "legalia opozicija" atsiradusia „pagal lenkišką ir čekoslovaką modelį“.

Matyt, E. Eismuntas turėjo omeny taikius čekų (1968 m.) ir lenkų (1980 m.) bandymus ištrūkti iš sovietinės imperijos gniaužtų, kurie buvo sutraiškinti tankų vikšrais.

Telkiama jėga

1988 m. rugpjūčio 20 d. vidaus reikalų ministras S. Lisauskas išleidžia įsaką Nr. 073 apie „papildomas priemones likviduojant ir apsaugojant viešąją tvarką nuo grupinių pažeidimų“. Įsakoma Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose sudaryti jėgos dalinius iš vidaus pulkų, aukštųjų karinių mokyklų, kurie veiktų ypatingomis aplinkybėmis. Šios naujos jėgos vadovavimui sudaroma operatyvinė grupė iš aukštų

milicininkų, vadovaujama VRM viceministro V. Žemgulio. Įsakymo vykdymui iš Maskvos, Minsko, Kijevo, Mogiliovo vidaus dalinių lėktuvais ir mašinomis į Vilnių atgabunami 8,5 tūkst. kariškių, 5 tūkst. guminių lazdu (vadinamų „bananų“), 12 tankečių (BTR), 66 automobiliai, 7 tūkst. plieninių šalmų, 1 tūkst. skydų, 3 tūkst. plastikinių kaukių, 5 tūkst. racijų, 5 judančios ryšio stotys, dujos „Čeriomucha“. Į Kauną iš Talino, Rygos, Syktyvkaro, Kijevo, Leningrado, Lvovo, atgabunami 5 tūkst. kariškių, 6 tanketės, 37 automobiliai, 640 skydų, 3 tūkst. guminių lazdu, 3,5 tūkst plieninių šalmų, virš tūkstančio racijų, dujos „Čeriomucha“, į Šiaulius – 2 tūkst. kariškių, 4 tanketės ir 11 automobilių, 751 guminė lazda, 700 šalmų, dujos „Čeriomucha“.

Įsakyme minimi planai „Pūga“ ir „Taifūnas“, skirti demonstracijoms ir mitingams vaikyti.

Dalis šių „papildomų priemonių“ buvo išbandyta 1988 m. rugsėjo 28 d. jėga išvaikant Lietuvos laisvės lygos mitingą Vilniuje – ši prievarta paplito pavadinimu „bananų balius“.

Pagal panašaus pobūdžio planą 1989 m. balandžio 9 d. Tbilisyje neįtikėtinais žiauriai nuslopinti gruzinai: 21 žmogus užmuštas desantiniais kastuvėliais arba nunuodytas dujomis, virš 100 sunkiai sužeista.

1988 m. lapkričio 9 d. KGB 5 tarnybos vadovas E. Baltinas nurodo miestų ir rajonų KGB skyriams „atsiųsti operatyvinius duomenis apie kiekvieną Sąjūdžio Seimo narį, išrinktą steigiamojo Sąjūdžio suvažiavimo metu spalio 22-23 dienomis Vilniuje: visus jį charakterizuojančius duomenis, elgesį buityje, pomėgius, kompromituojančią medžiagą, šeimyninę padėtį, visus duomenis apie šeimos narius ir artimus giminaičius bei juos kompromituojančią medžiagą.“

Ideologinė kova

„Uždraudus Sąjūdžio ir neformalių grupių veiklą, JAV administracija, siekdama išlaikyti gerus santykius su SSRS ir palaikydama M. S. Gorbačiovo persitvarkymo politiką, nesiimtų jokių veiksmų“, – tokią mintį savo slaptoje ataskaitoje KGB viršininkas E. Eismuntas perša Lietuvos komunistų partijos Centro komitetui.

Tačiau komunistų partija nesiryžta naudoti jėgos, tikisi laimėti prieš Sąjūdį taikiu keliu. Tai nervina KGB vadovus.

„Sąjūdžio lyderiai suprato, kad būtent KGB, o ne netekęs autoriteto respublikos kompartijos aparatas, bus pagrindine kliūtimi jų kelyje užgrobian politikinę valdžią ir restauruojant buržuazinę valdžią“, - rašoma LSSR KGB pranešime SSRS KGB viršininkui V. Kriučkovui.

Nesulaukdamas nurodymo jėga užgniaužti Sąjūdį, KGB ypač didelį dėmesį skiria vadinamai propagandinei kovai.

16-os puslapių KGB analizėje, skirtoje pirmajam Sąjūdžio leidiniui „Sąjūdžio žinios“, rašoma, kad „pirmas leidinio numeris, paruoštas A. Medalinsko ir I. Malinausko, išėjo birželio 13 d. pavadinimu „Informacinis pranešimas Nr.1.“ Pažymima, kad „Sąjūdžio žinios“ (red. Arvydas Juozaitis) iki 25 numerio spausdintos rašomąja mašinėle ir daugintos elektrografiniu būdu. Anot KGB, leidinyje „formuojama nuomonė, kad dabartinė respublikos valdžia nesavarankiška, pilnai priklausoma nuo Maskvos“, „siekiama įtikinti, kad perestroika be Sąjūdžio neįmanoma“, „ypatingas dėmesys skiriamas 1939 m. rugpjūčio 23 d. nepuolimo sutarčiai tarp SSSRS ir fašistinės Vokietijos“, „keliami tiesmuki reikalavimai respublikos Aukščiausajai tarybai įteisinti buržuazinės Lietuvos trispalvę vėliavą, Vyčio herbą, taip vadinamus Gedimino stulpus ir ankstesnę himną“, „Sąjūdžio žinių“ koncepcijos, išspausdintos Nr.31, „pabaigoje yra žodžiai: „Tegul padeda mums Dievas, Lietuva ir teisinės valstybės idėja.“ Analizė baigiama pranešimu, kad 1988 m. rugsėjo 16 d. Sąjūdis pradeda leisti tikrą laikraštį „Atgimimas“ (red. Romualdas Ozolas).

1989 m. sausio 16 d. KGB pirmininkas E. Eismuntas konstatuoja, kad daugelis Sąjūdžio leidinių yra „ideologiškai žalingos krypties, jų straipsniai šmeižikiško ar tendencingo pobūdžio“: „būtina kartu su prokuratūra juos teisiškai ir politiškai įvertinti, redakcijų ir korespondentų atžvilgiu taikyti įspėjamąsias – profilaktines priemones“. Tardymo skyriaus viršininkas T. Lazarevičius savo metodinėse rekomendacijose nurodo „daryti kiekvieno reikšmingesnio dokumento (leidinio straipsnio) rašytinę analizę: politinę – teisinį turinio vertinimą ir teisinę kvalifikaciją pagal LSSR Baudžiamąjį kodeksą ir įstatymą „Dėl baudžiamosios atsakomybės už nusikaltimus prieš valstybę“.

1989 m. gegužės 29 d. KGB 5 (ideologinės kontržvalgybos) tarnybos viršininkas E. Baltinas primena poskyriams apie „būtinybę toliau aiškintis Sąjūdžio ir kitų grupuočių „politiškai žalingų“ leidinių spausdinimo ir platinimo vietas ir skirti „patį rimčiausią vaidmenį stiprinant agentūrines pozicijas šitoje srityje“. Leidinio analizei ir kontrpropagandinių priemonių paruošimui prašoma siųsti po 2 visų leidinių egzempliorius.

Įvairiuose KGB raštuose nurodoma per kitus leidinius „duoti ideologinį atkirtį“ Sąjūdžiui, ypač akcentuojama pokario istorija, raginama ginti sribų („liaudies gynėjų“) gerą vardą, pateikti juos kaip kilnius kovotojus už socialistinę Lietuvą.

Ruošiamasi ypatingai padėčiai

KGB veiksmai dar paaštrėja, kai 1989 m. vasario 16 d. Kaune Sąjūdžio Seimas paskelbia sieksiąs visiškos Lietuvos nepriklausomybės.

1989 m. balandžio mėn. Lietuvos SSR KGB pirmą kartą įvykdo kovinės parengties mokymus, parengia planą, nurodantį ne tik sukompaktuoti agentų smogikų grupes specialiosioms užduotims atlikti, bet ir numatantį būdus, kaip sulaukyti „ypač pavojingus“ asmenis ir „antisovietinius elementus“.

1989 m. birželio 27 d. KGB pirmininkas E. Eismuntas kartu su laikinai einančiu vidaus reikalų ministro pareigas Marijonu Misiukoniu (buvusiu KGB pulkininku, vėliau tapusiu pirmuoju nepriklausomos Lietuvos vidaus reikalų ministru) parengia įsakymą apie tarpusavio ryšių stiprinimą, kuriame rašoma: „Operatyvinė padėtis respublikoje tebėra sunki. Įvairaus plauko nusikaltėliški elementai ir politiniai avantiūristai (...) stengiasi surengti masinius neramumus, kelia tikslus destabilizuoti padėtį įvairiuose respublikos regionuose“.

Tuo tarpu VRM Vidaus tarnybos vadas N. Rogozianskis nurodo, kad vien per pirmuosius tris 1989-ųjų mėnesius Vilniuje įvyko 12 mitingų ir 28 susirinkimai, iš kurių 33 nesankcionuoti, Kaune 5 mitingai ir 1 eiseną, Radviliškyje 3 mitingai, Klaipėdoje, Marijampolėje, Telsiuose po 2 mitingus ir t.t.

KGB lentelėje, sudarytoje 1989 gegužę, išvardintos 47 organizacijos, „dominančios KGB organus“: Lietuvos persitvarkymo Sąjūdis, pirmininkas V. Landsbergis – 180 tūkst. narių, 1730 grupių; trentinių klubas „Trentinys“ – 15,5 tūkst. narių, 41 skyrius; Žaliųjų judėjimas, pirmininkas Z. Vaišvila – 16 tūkst. narių, 40 grupių ir t.t. (visi duomenys pateikti pagal KGB statistiką). Įdomu tai, kad šiame sąrašė taip pat nurodytas ir KGB kontroliuojamas „socialistinis judėjimas už perestroiką „Jedinstvo“ (vad. I. Kučerovas), kuris, KGB-istų nuomone, narių skaičiumi buvo lygiavertis „Sąjūdžiui“ – 178 tūkst. narių, 414 grupių. Kituose savo raštuose KGB taip pat nerealiai padidina „Jedinstvos“ masiškumą: pvz., KGB Vilniaus skyriaus viršininkas savo analizėje „Apie pasikeitusią padėtį Vilniuje“ rašo, kad 1989 m. vasario 12 d. prie Sporto rūmų surengtame „Jedinstvos“ mitinge neva dalyvavo nuo 80 iki 100 tūkst. žmonių. Ir iš vėlesnių KGB raštų matyti, kad dalis KGB darbuotojų negalėjo susitaikyti su istorine realybe, todėl pateikdavo Maskvai iškreiptą vaizdą.

KGB dar iki Sąjūdžio sudarinėjo „ypatingą pavojų valstybei keliančių asmenų“ sąrašus. Tai buvę partizanai, politiniai kaliniai, disidentai, kurie, paskelbus Lietuvoje ypatingą padėtį, būtų iškart suimti. 1981 m. tokių asmenų buvo 265, 1983 m. – 257, 1988 – 273.

1989 m. rugsėjo 29 d. LSSR KGB pirmininkas E. Eismuntas prašo Maskvos papildyti „pavojingųjų“ kategorijas ir į sulaukomų asmenų sąrašą įtraukti ir „antisocialistinės pakraipos organizacijų lyderius

bei aktyvistus, kurie pasisako už egzistuojančios valstybinės santvarkos pakeitimą ir yra pajėgūs įvykdyti ekstremistines akcijas“.

Likus 4 mėnesiams iki nepriklausomybės atkūrimo, 1989 m. gruodžio 14 d., KGB Vilniaus skyriaus pirmininkas J. Tamašauskas ir milicijos Vilniaus skyriaus viršininkas E. Matuzanis pasirašo planą „Pūga“, skirtą jėga išvaikyti nepageidaujamus žmonių susibūrimus.

Lietuvai atkūrus nepriklausomybę KGB ir kitos sovietų jėgos struktūros visgi pabandė „pagal lenkišką ir čekoslovaką modelį“ užgniaužti Lietuvos laisvę (1991 m. sausio 11-13 d.) bei teroristiniais išpuoliais naikinti Lietuvos valstybingumą – jos pasieniečius, muitininkus ir kitus pareigūnus.

Tačiau laisvės sąjūdžio dvasia buvo stipresnė: 1991 m. vasario 9 d. referendume 2 mln. 28 tūkst., t.y. 76 proc. rinkėjų pritarė Lietuvos nepriklausomybei (147 tūkst., t.y. 5 proc. pasisakė prieš), o 1991 m. rugpjūčio 23 d., po nesėkmingo KGB ir sovietų armijos organizuoto perversmo Maskvoje, Lietuvos vyriausybė pareikalavo nutraukti KGB padalinio veiklą ir išvesti okupacinę kariuomenę.